

Góralski, Wojciech

""Seges Ecclesiae'. Eklezjalny wymiar w nauczaniu św. Augustyna", Tomasz Kaczmarek, Toruń 2010 : [recenzja]

Studia Płockie 39, 327-332

2011

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Tomasz Kaczmarek, „*Seges Ecclesiae*”. *Eklezjalny wymiar w nauczaniu św. Augustyna*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (seria wydawnicza: *Scripta Theologica Toruniensia*, t. 13), Toruń 2010, ss. 242.

Praca znanego Patrologa, Autora wielu publikacji z zakresu patrologii i prawa kanonizacyjnego oraz postulatora kilku procesów beatyfikacyjnych (m. in. bł. ks. Jerzego Popiełuszki), adiunkta na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, poświęcona jest zjawisku męczeństwa chrześcijańskiego w rozumieniu jednego z najwybitniejszych Ojców Kościoła Zachodniego – według formuły teologicznej: *sparsum est semen sanguinis, surrexit seges Ecclesiae* („rozsiane zostało nasienie krwi, powstało żniwo Kościoła”). Przynosi ona całościowe spojrzenie na eklezjalny wymiar męczeństwa w szerszej perspektywie teologicznej biskupa Hippony.

W oparciu o szeroką bazę źródłową (głównie pisma św. Augustyna) Autor wyodrębnia trzy zasadnicze kierunki podjętej problematyki, które poddyktowały strukturę opracowania, przy czym na wstępie zarysowuje tło eklezjologiczne, które pozwala poznać rozumienie przez Augustyna wspólnoty Kościoła, której męczennicy stanowią jej znaczącą część. Książka składa się zatem z czterech rozdziałów stanowiących zwartą i spójną całość, ukazującą Augustyńską teologię męczeństwa.

Rozdział I – „Augustyn wobec tajemnicy Kościoła” (s. 27-77), niejako wprowadzający, ukazujący wspomniane tło teologiczne dla doktryny autora „Wyznań” w przedmiocie męczeństwa, umożliwia poznanie wiodących kierunków jego bogatej eklezjologii, bez których wizja męczeństwa pozostawałaby bez pełniejszego kontekstu teologicznego.

Na wstępie Autor przedstawia kontekst historyczno-pastoralny myśli eklezjologicznej św. Augustyna, dla której podstawowym źródłem jest Pismo Święte, jako Księga Kościoła, w czym widać wpływ tradycji egzegezy „duchowej” starożytnego Kościoła, a także elementów bliskiej mu kultury retorycznej. Idea Kościoła pozostaje dlań nierozdzielnie złączona z osobą Jezusa Chrystusa. Ks. Kaczmarek zwraca również uwagę na podejmowane przez biskupa Hippony próby ujęć syntetycznych Kościoła (jako całości, która obejmuje także zbawionych).

Przedstawiając z kolei eklezjologię Augustyna w kontekście autobiograficznym, Autor ukazuje „odczytywanie” przezeń Kościoła poprzez obraz własnej matki Moniki (funkcja macierzyńska), poprzez obraz wspólnoty

wiary dostrzeżonej w Mediolanie, a następnie poprzez własne przeżycia jako neofity, a potem prezbitera, wreszcie biskupa.

Eklezjologia Augustyna ujęta w kluczu polemicznym pogłębiała się głównie w kontrowersji z manicheizmem i donatyzmem, a następnie w zętknięciu się z załamaniem Imperium Rzymskiego w związku z najazdami wojowniczych plemion Gotów. „Wyzwania pastoralne, stwierdza ks. Kaczmarek, domagały się od Augustyna aktualnych odpowiedzi na wciąż nowe aspekty męczeństwa i rozumienie jego znaczenia dla Kościoła” (s. 42).

Interesująco przedstawia Autor proces kształtowania się u późniejszego Doktora Kościoła rozumienia powiązania między *caritas* i *Ecclesia*, współistnienia w Kościele „świętych” i „słabych”, podobnie jak proces postrzegania Kościoła we właściwej relacji do Imperium (idea *civitas Dei*).

Skupiając z kolei swoją uwagę na eklezjologii Augustyńskiej w kluczu misteryjno-typologicznym (odwoływanie się do biblijnych figur Kościoła, odczytywanych zwłaszcza w oparciu o Ewangelię Janową), Autor wskazuje najbardziej charakterystyczne i eksponowane przez Augustyna pogrupowania postaci biblijnych (Ewa, Sara, Rebeka, Piotr), wydarzeń biblijnych (Arka Noego, łódź i drzewo krzyża), motywów z przypowieści ewangelicznych (winnica, gospoda dobrego Samarytanina) oraz biblijnych tematów topograficznych i kosmicznych (miasto na górze, góra, świątynia, księżyc).

Z kolei ukierunkowanie chrystologiczne eklezjologii Augustyna zostało ukazane jako kształtowane poprzez idee: Ciała Mistycznego Chrystusa, Wcielenia jako „wielkiego sakramentu” Chrystusa i Kościoła, Chrystusa rozumianego jako głowa i ciało oraz Eucharystii jako sakramentu Ciała Chrystusowego.

Wreszcie eklezjologię wybitnego Ojca Kościoła w kluczu pneumatologicznym Autor przedstawia w świetle jego traktatu *De Trinitate*.

Rozdział II książki – „Męczeństwo jako egzystencjalne doświadczenie Kościoła” (s. 79-125) ukazuje taką właśnie wizję męczeństwa u duchowego przywódcy Kościoła afrykańskiego, która powstała dzięki perspektywie *civitas Dei*, pozwalającej mu dostrzec w dziejach świata ustawiczną walkę „dwóch miłości”. Męczeństwo, jako ofiara z życia „sprawiedliwych”, poczynając od „sprawiedliwego” Abła, jest wpisana na trwałe, głosił Augustyn, w dzieje Kościoła ziemskiego. To składanie najwyższego świadectwa miłości do Boga pozostaje zawsze związane z Chrystusem (przed Wcieleнием było antycypacją zwycięstwa Chrystusa).

Na wstępie czytelnik zapoznaje się z ramami znaczeniowymi męczeństwa u Augustyna (nurt tradycji chrześcijańskiej, *martyr* jako świadek, męczeństwo duchowe, męczeństwo w kategoriach jego wizji teologicznej). Następnie ks. Kaczmarek przedstawia ewolucję, jaka dokonała się u biskupa Hippony w jego nauczaniu pastoralnym na temat męczeństwa. Przebiegała się ona w konfrontacji z zarzutami manichejczyków odnośnie do kultu męczenników, potem w polemice z donatystami w przedmiocie autentyczności męczeństw, jeszcze później w wyzwaniach apologetycznych na tle rysującego się upadku

Imperium Rzymskiego, wreszcie w polemice z pelagianami. Analiza odnoszących wypowiedzi św. Augustyna jest wnikliwa, ukazuje przy tym kierunek wspomnianej ewolucji, m. in. gdy chodzi o rozumienie cnoty męstwa.

Skupiając swoją uwagę na postrzeganiu przez Augustyna Kościoła jako wyłącznej przestrzeni męczeństwa, Autor przytacza jego zasadę, w myśl której tylko w „prawdziwym Kościele” może mieć miejsce „prawdziwe męczeństwo”, co wskazuje na istotną relację zachodzącą między Kościołem a męczeństwem. Świadcstwo męczeńskiej krwi winno wypływać z żywej miłości chrześcijanina, który przynależy do mistycznego organizmu Ciała Chrystusa. Poprzez przynależność męczennika do Kościoła męczeństwo nabiera swojego pełnego wymiaru. Problematyka wymiaru eklezjalnego męczeństwa stała się aktualna w polemice z donatyzmem, kiedy to racji dla wiązania męczeństwa z Kościołem upatrywał Augustyn w tradycji wiary, której wyrazicielem był św. Cyprian. Wyjaśniał przy tym, że aby ktoś mógł być uznany za męczennika, winien pozostawać w jedności Kościoła a męczeństwo powinno być poniesione ze względu na imię Chrystusa. W kontekście polemiki z donatystami sformułował też zasadę, iż „nie kara, ale przyczyna (motyw) czyni męczennikiem Chrystusa” (chodziło o wykazanie bezpodstawnego przyjmowania za męczeństwo kar stosowanych za przestępstwa w duchu ówczesnego ustawodawstwa Cesarstwa Rzymskiego). Nie pomijał jednak Augustyn także wymiaru personalistycznego męczeństwa (odniesienie osoby męczennika do Boga). Podkreślał, że momentem decydującym w męczeństwie jest nie samo cierpienie, lecz przyczyna (motyw), dla której ktoś cierpienie to ponosi, stosownie do słów Chrystusa, iż błogosławionymi są ci, „którzy cierpią dla sprawiedliwości” (Mt 5,10). Twierdził jednocześnie, że męczeństwo winno być ożywione miłością, a takim nie jest, gdy ofiarą jest ktoś spoza wspólnoty Kościoła.

Gdy chodzi o czas męczenników, ks. Kaczmarek zaznacza, iż Augustyn dostrzegał tutaj trzy etapy: *ante legem, in lege et tempore gratiae* (przed ogłoszeniem Prawa Bożego poprzez Mojżesza; za czasów Prawa, a więc od Mojżesza do Chrystusa; w czasach łaski od Chrystusa). Przestrzeń eklezjalna jest zatem bardzo szeroka, rozciągając się nawet na poprzedników „potomstwa Abrahama” (*ecclesia ab Abel*). Omawiając wymienione trzy okresy drogi Kościoła, Autor zapoznaje czytelnika z nauczaniem biskupa Hippony odnośnie do dokonywanych w każdym z nich prześladowań „sprawiedliwych”. Ten ostatni przyjmował przy tym, że występowanie różnicy jakościowej w męczeństwie członków Ciała Chrystusa, uwarunkowane jest etapami ekonomii zbawienia.

Męczeństwo w perspektywie *civitas Dei*, zauważa Autor opracowania w kolejnym podrozdziale, pozwoliło Augustynowi dostrzec, iż prześladowanie, które rodzi męczenników, stanowi rzeczywistą drogę zwycięstwa Kościoła, a moc miłości Chrystusa jest siłą wzrastania *civitas Dei*.

Rozdział III – „Męczeństwo w ramach *Christus totus*” (s. 127-265) jest poświęcony rozpatrywaniu eklezjalnego wymiaru męczeństwa w nauczaniu

Doktora Kościoła w aspekcie chrystocentrycznym (męczeństwo znajduje swoją jedyną rację w Chrystusie). Chrystus, jako Głowa, jest obecny w członkach swego mistycznego organizmu, niosąc im umocnienie, pouczenie i utwierdzenie – mocą miłości – do złożenia tak wymownego świadectwa.

Na wstępie Autor podejmuje refleksję nad akcentowanym przez Augustyna chrystocentryzmem w świadectwie męczenników, zwracając uwagę na szczególną relację – wiary i miłości ucznia wobec Mistrza – przypieczętowaną ofiarą własnego życia, co rodziło żywy kult męczenników. Męczeństwo stanowiło wyznanie przez męczennika Chrystusa (akt uwielbienia Go) oraz wyraz miłości do Niego (jako najwyższego dobra).

Następnie czytelnik zapoznaje się z poglądami biskupa Hippony na temat zjednoczenia męczennika z Chrystusem jako głową Ciała Mistycznego (fakt jedności; ludzka natura Chrystusa ikoną Kościoła; cierpienia Ciała a cierpienia Głowy), w kolejnym zaś fragmencie rozdziału ma możliwość przestudiowania kwestii dotyczącej umacniającej męczennika obecności Chrystusa (formuła „Zwyciężył w nich Ten, który w nich żył”; obrazy obecności Chrystusa w męczennikach; ufność męczenników; umocnienie przez Eucharystię).

Dalszym elementem zjednoczenia męczennika z Chrystusem, zauważa ks. Kaczmarek, jest przewodzenie męczennikowi przez Mistrza, który staje się dla ucznia najwyższym autorytetem, przewodnikiem na drodze mądrości, a tym samym i wzorem do naśladowania. Problemem, który dostrzegał przyszły Święty, było określenie granic możliwości owego naśladowania Chrystusa przez Jego wyznawcę. Odpowiedzi poszukuje w słowach Ewangelii św. Jana: „Nikt nie ma większej miłości, jak oddać życie za przyjaciół” (J 15, 3). Komentując ten tekst, wskazuje na różnice zachodzące między Chrystusem a naśladowującym Go człowiekiem (m. in. na to, że podczas gdy Chrystus mógł oddać swoje życie i odzyskać je, dla człowieka nie jest to możliwe). Przewodzenie męczennikom przez Słowo Wcielone w składaniu świadectwa skłoniły św. Augustyna do odniesienia do tegoż Jezusa Chrystusa takich określeń, jak: *princeps martyrum, imperator, dux, rex martyrum*. Za najtrudniejszy element naśladowania Mistrza przez męczenników uważał on postawę miłości wobec prześladowcy.

Ostatni podrozdział zawiera prezentację myśli Augustyńskiej na temat nagrody męczenników („korona” od Chrystusa; „denar” zbawienia; nagroda za wierność; ostateczny tytuł nagrody, jakim jest owoc łaski Bożej w męczenniku).

Rozdział IV książki – „Owocowanie męczeństwa w Kościele” (s. 167-210) przybliży czytelnikowi aspekt nauczania Augustyna o męczeństwie dotyczący tego, co przynosi ono Kościołowi. Swoje wywody na ten temat Autor zamknął w pięciu podrozdziałach, poświęconych kolejno następującym wątkom: tło historyczno-pastoralne; ranga męczeństwa w Kościele; formy ubogacania Kościoła; obecność męczenników przez kult; *topos: semen sanguinis martyrum – seges ecclesiae*.

Przedstawiając tło historyczno-pastoralne nauczania Biskupa afrykańskiego, ks. Kaczmarek podkreśla, że wśród autorów zachodnich pierwszych

czterech stuleci Kościoła wyróżnia się on w ukazywaniu idei utożsamienia się Kościoła z męczennikami, czy męczeństwa jako aktu właściwego Kościołowi (w męczenniku jest prześladowany i cierpi Kościół). Wskazuje także na pamięć o męczennikach i ich dziele po ustaniu prześladowań, a także nadmienia, że pamięć ta nabrała nowego wymiaru w ich kulcie, ze szczególnym nasileniem w czwartym i piątym wieku.

Wyrazem i miarą rangi męczeństwa w Kościele jest – w pismach Augustyna – chwała tegoż Kościoła: męczennicy są jego szczególną chlubą, umacniają jego wiarę, dodają mu blasku, jaśniej w nim wyjątkową godnością (podobną Apostołom), są w nim „książętami wiary, nadziei i miłości”, stanowią „chwalebny zastęp”. Ich udział we wzrastaniu Kościoła jest niezastąpiony, są argumentem wiarygodności Kościoła (akt męczeństwa staje się racją definitywnie przemawiającą za przyjęciem Ewangelii), przyczyniają się do wzrostu Kościoła.

Formy wzbogacenia Kościoła przez męczeństwo, stwierdza Autor, wyrażają się, w ujęciu św. Augustyna, w uwierzytelnieniu kerygmatu (powiązanie męczeństwa z przepowiadaniem w najwyższym stopniu; za śmiercią męczenników stoi zawsze posługa głoszenia Ewangelii), w mocy przykładu heroicznego świadectwa (duchowy pokarm dla Kościoła; otwieranie oczu na to, jak należy podchodzić do życia doczesnego w perspektywie wieczności), we wstawie u Boga za ludem (stąd pożytek modlitwy zanoszonej za przyczyną męczenników), w cudach wyjednanych dla Kościoła (po modlitwach przy relikwiach męczenników), w ofierze życia dla Kościoła (ofiara męczenników poprzez ofiarę Chrystusa nabiera również skuteczności dla Kościoła), szczególnie w przypadku męczeństwa biskupów.

Obecność duchową męczenników w Kościele poprzez kult, jak zauważa Autor, św. Augustyn oceniał w duchu afrykańskiej tradycji tegoż kultu. Kult ten najbardziej się lokalizował przy grobach męczenników w bazylikach (*martyria*), przy których grzebano zmarłych. Miejscami kultu męczenników związanymi z działalnością wymienionego Świętego były szczególnie Kartagina i Hippona. Dotykając kwestii motywacji kultu męczenników, ks. Kaczmarek zwraca uwagę na podkreślanie przez Augustyna, iż kult chrześcijańskich męczenników ma charakter „służebny” wobec kultu Bożego, należnego jedynie Jemu (kult uwielbienia). „My naszym męczennikom, powie Augustyn, nie budujemy świątyń jako bogom, ale miejsca pamięci jako ludziom zmarłym”. Prowadził też biskup Hippony ostrą walkę z rozpowszechnioną praktyką urządzania libacji przy grobach męczenników. Uważał, że celem kultu męczenników jest rozbudzenie potrzeby naśladowania ich postaw.

Bliska Augustynowi metafora „nasienie krwi – żniwem Kościoła”, oznaczająca to, iż poprzez obumieranie, krew męczenników nabiera roli nasienia, dzięki czemu wydaje plon w postaci pomnażania wyznawców Kościoła i jego duchowego umocnienia, służyła uświadomieniu słuchaczom Biskupa afrykańskiego podstawowego znaczenia dzieła męczenników dla przyjęcia

przez świat bożego daru zbawienia. Miała ona określać znaczenie ofiary męczeństwa chrześcijan dla wspólnoty Kościoła (męczennicy stają się narzędziami wzrostu Kościoła). Metafora *sanguis – semen* i zwrot *sparsus semen, surrexit seges ecclesiae* (rozsiane nasiona, powstało żniwo Kościoła) w wypowiedziach przyszłego Doktora Kościoła oznaczały, iż męczeństwo przynosi Kościołowi znaczący wzrost liczbowy, i że modlitwa męczenników za swoich prześladowców przyczynia się do nawrócenia tych ostatnich. Zatrzymując się nad przytoczoną metaforą i zwrotem, ks. Kaczmarek podkreśla, iż obecny jest w nich aspekt chrystocentryczny (skuteczność „posiewu krwi” męczenników znajduje swoje teologiczne uzasadnienie jedynie w śmierci Chrystusa, „pszenniczego ziarna”, z którego wyrastają nowe kłosa).

Mamy zatem do czynienia z oryginalnym studium ukazującym eklezjalny wymiar męczeństwa w nauczaniu św. Augustyna. W rzeczywistości zostały tutaj zaprezentowane poglądy wymienionego Ojca Kościoła na męczeństwo w ogóle, a więc w różnych jego aspektach. „Wydobycie” z jego obfitych pism wypowiedzi poświęconych zjawisku męczeństwa było zadaniem badawczym dość złożonym i wymagało szczególnego nakładu pracy. Wśród rozproszonych tekstów Augustyńskich, które zostały zgromadzone, Autor porusza się z dużą swobodą, wykazując przy tym znaczną wnikliwość w ich interpretowaniu. Uderza również rzetelność i dokładność w dokumentowaniu wywodów autorskich, jak również szerokie nawiązywanie do piśmiennictwa patrystycznego i teologicznego. W lekturze opracowania w dużym stopniu pomaga jego dobry język i styl.

Praca, ukazując św. Augustyna – w kontekście wydarzeń historycznych oraz doświadczenia pastoralnego – jako znamienitego teologa męczeństwa, który męczeństwo wiąże przede wszystkim z tajemnicą Kościoła, pozwala czytelnikowi lepiej rozumieć owo organiczne powiązanie tych dwóch rzeczywistości. Umożliwia głębsze uświadomienie sobie, że to właśnie Kościół stanowi „naturalne” środowisko, w którym i dla którego męczennicy składają swoje najszczytniejsze świadectwo. Trafnie przedstawia ideę Biskupa afrykańskiego, w myśl której męczennicy, złączeni w życiu i śmierci ze swoim Mistrzem, stają się narzędziami wzrostu Kościoła. Przekonuje wreszcie, że wielki Doktor Kościoła znacząco wzbogacił teologiczne spojrzenie na męczeństwo poprzez „odczytanie” go w szerokiej perspektywie historycznej, na tle ustawicznego zmagania się *civitas Dei* z „państwem ziemskim”, a także w aspekcie antropologicznym.

Starannie wydana praca ks. Tomasza Kaczmarka można polecić nie tylko uprawiającym czy interesującym się patrologią i teologią (w szczególności teologią duchowości), lecz także wszystkim zainteresowanym problematyką męczeństwa – zjawiska, które tak ściśle związane jest z tajemnicą rozwoju Kościoła.